

Suzana Marjanić i Antonija Zaradija Kiš (ur.), Književna životinja. Kulturni bestijarij II. dio. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada i Institut za etnologiju i folkloristiku, 2012, 1144 stranica, ilustracije.

Drugi dio *Kulturnog bestijarija* pod naslovom *Književna životinja* pojavljuje se pet godina nakon prvog (*Kuturni bestijarij*, ur. S. Marjanić i A. Zaradija Kiš, Zagreb 2007) i nastavlja posao utemeljivanja kulturne animalistike (odnosno kulturne zoologije) u hrvatskoj humanistici, ovaj put s naglašenijim književnim usmjerenjem. Ovdje poduzet utemeljiteljski posao može se pozvati tek na nekoliko prethodnika – najavljiivača animalističkih tema u hrvatskoj antropologiji, teoriji i književnoj kritici, u prvom redu na Nikolu Viskovića i njegovu knjigu *Životinja i čovjek* iz 1996, te njegov zbornik (zajedno s Nenadom Cambijem) *Kulturna animalistika* iz 1998. Književnopovijesni prilog animalistici dala je 2009. godine Zlata Šundalić svojom knjigom o životinjama u Držića, a 2010. Ana Horvat objavila je hrvatsku antologiju pjesama posvećenih životinjama od 15. stoljeća do suvremenosti. Uz to, animalističke su teme bliske medijevalistima koji se bave bestijarijima, a nešto su češće i u tumača dječje književnosti. U predradnje bi valjalo ubrojiti i rafinirani ljubiteljski rad na *mačkologiji* Gige Gračan. S obzirom na sve to, i na dinamično stanje discipline na internacionalnom planu, koja okuplja animalistiku i njoj srodne grane (književnu ekologiju, zelene kulturalne studije, ekokritiku itd), pravi je trenutak za otvaranje novog znanstvenog polja i u nas, za definiranje njegovog mjesta među znanstvenim disciplinama, utvrđivanje metodologija i ustanovljavanje terminologije. Ova knjiga čini sve to, ali vodeći se pri tome načelom disciplinarne (bio/zoo) raznolikosti, odnosno dopuštajući autorima iz raznih područja da temi daju svoj prilog, metodu i termine, te s pravom očekujući da čitatelj u toj raznolikosti nazre zajedničke provodne niti. Te niti - tematske, teorijske, metodološke, etičke – bez sumnje će obilježiti sve radove koji nakon ovog zbornika budu napisani u području animalistike.

Prema uvodnoj riječi urednica, zbornik se smješta u trag zapadne animalistike koja se formirala od sedamdesetih u okviru pokreta za oslobođenje životinja (Peter Singer, *Oslobođenje životinja*, 1975), te kasnijih pokreta za istraživanje prirode u folkloru, antozoologije te teorije prava životinja. Moglo bi se reći da je zapadno polje animalistike podvojeno između akademskog i aktivističkog pristupa. Akademski pristup obično se opisuje kao apolitičan, apstraktan, teoretski, interdisciplinarni, ali nezainteresiran za političku ekonomiju; on je dio “akademskog kapitalizma”, a u životinji, kako mu predbacuju njegovi kritičari, često vidi tek povod da se napiše znanstveni članak. S druge strane, aktivistički pristup proizveo je “kritičku animalistiku” (ICAS, *Institute for Critical Animal Studies*) koja se bori za prava životinja, pri čemu joj je ključna stavka politička ekonomija (kako uočavaju S.Marjanić i A.Zaradija Kiš, ta kritička animalistika po pristupu je srodna Frankfurtskoj školi – ujedinjuje društvenu teoriju, politiku i kritiku kapitalizma, i stvara revolucionarni projekt transformacije društva). Sličnost s feminizmom ovdje nije slučajna: i na području feminizma postoji stanovit rivalitet akademskog i aktivističkog pola koji surađuju, pretječu se (nove teme i problemi ponekad dolaze iz prakse u teoriju, ponekad obrnuto), sukobljavaju, međusobno katkad plodno a katkad razorno kritiziraju. No vjerojatno zbog ekonomije manjih intelektualnih sredina, ni hrvatski feminizam, a kako se čini ni nova hrvatska animalistika, ne dopuštaju sebi luksuz rasipanja snaga (već i zbog toga što nemaju stabilni institucionalni smještaj), već radije

ulažu u međusobno preplitanje. Ova je knjiga tako smještena na presjecištu tradicionalne akademske i kritičke animalistike; ona nastupa ujedno znanstveno i angažirano. Moralna i pravna pitanja oko ljudskih i neljudskih životinja provodna su nit brojnih od okupljenih članaka; osobna angažiranost autora često nalazi svoje mjesto u tekstovima (pa ponekad strogo filološki radovi kao npr. onaj Antonije Zaradije Kiš o glagoljskim egzemplima, završavaju apelom za spas neke ugrožene životinjske vrste, u ovom slučaju žaba), a sveukupna oprema ovog djela, s čudesnim ilustracijama (iz srednjovjekovnih bestijarija), fotografijama vlastitih ljubimaca, kroz tekst porazbacanim zoofilskim i pacifističkim izrekama različitih autora, te duhovitim pojedinostima (članci, na primjer, nemaju “ključne riječi” nego “ključne životinje”), upućuje na autorski/urednički rukopis koji se ne skriva iza znanstvene objektivnosti nego se za svoju temu otvoreno i srčano zalaže.

Golemi broj od 48 priloga (zbornik ima čak 1144 stranice) urednice su prema disciplinarnim, žanrovskim i kronološkim kriterijima rasporedile u 8 cjelina. Prva je skupina radova koji animalističkim temama pristupaju iz vidika etnologije (*I. Mitske i etno književne životinje*), slijede književnoanimalističke teme složene po povijesno-poetičkim razdobljima (*II. Književno srednjovjekovlje i humanizam životinja*, *III. Književna renesansa, manirističke i barokne životinje*, *IV. Suvremena književna životinja*), zatim animalistika u književnim žanrovima (*V. Književno-fantastična životinja*, *VI. Dječji književni zoo*), filozofski blok (*VII. Filozofsko-književna životinja*) te raznolika posljednja skupina koja okuplja književnoteorijske, mitološke, arhetipskokritičke ali i esejističke, te jedan književni tekst (*VIII. Život životinja kroz književnost*). Autori su internacionalni, njihove animalističke teme smještene globalno (od staroslavenskih tekstova do suvremenog ruskog pisca Pelevina, od Shakespearea do Grassa), no naravno, s obzirom da je cilj zbornika utvrđivanje animalistike u domaćem prostoru, prevladavaju regionalne teme.

Tako među etnološkim priložima u prvom dijelu nalazimo istraživanja životinjskih motiva u slovenskom (Monika Kropelj, Mirjam Mencej), južnoslavenskom odnosno štokavskom/desetaračkom (Mirjana Detelić, Pieter Plas), međimurskom (Lidija Bajuk), staroslavenskom (Konstantin Rahno) i litavskom (Mirjana Bračko) folkloru, a tri nas rada odводе daleko na istok i zapad: u indološke (Krešimir Krnic), sino-korejske (Snježana Zorić) i meksičke (Zeb Tortorici) teme. Istraživači su zainteresirani za baštinu i suvremenost folkloru, i to u njegovim jezičnim i vizualnim manifestacijama, te u okviru visoke i pučke kulture (Kropelj analizira motiv lisice u usmenoj književnosti, na pčelinjim košnicama i u sakralnoj umjetnosti); za ritualne aspekte i mitska vjerovanja vezana uz životinje (Rahno prati demijurške moći lončara koji su izrađivali glinene životinje), za način na koji se u folkloru opisuje granica ljudskog i neljudskog, sa svim ideološkim i seksualnim konotacijama koje ona sa sobom može ponijeti (osobito u kolonijalnom kontekstu, o čemu piše Tortorici).

Medijevalistički dio zbornika kreće se među Biblijom (Marie-Geneviève Grossel), slavenskim misalima (Adelina Anguševa i Margaret Dimitrova), glagoljskim tekstovima (Antonija Zaradija Kiš) i zbirkama recepata zvanim “ljekaruše” (Marija-Ana Dürriegl i Stella Fatović-Ferenčić), te Danteom (Snježana Husić). Čini se da su životinje u srednjem vijeku manje znak naklonosti prema prirodi a više potrebe za figurama moralnih i teoloških pojmova, pa tako primjere empirijskih životinja nadmašuju njihovi fantastično-simbolički oblici. Pri tome ptice prednjače po raznolikosti atributa (estetskih,

duhovnih, ljudskih i božanskih; mistike pjeva te simbola gnijezda i leta), a jednorog po misterioznosti (Anna Loba), koja se pokazuje pri njegovu susretu sa ženom; taj evidentno senzualni i erotični susret u srednjovjekovnom je traktatu o ćudoređu udanih žena pretvoren u simbol duhovne dimenzije braka. Što se pak tiče nasljeđa srednjovjekovne građe o apokaliptičnim životinjama u suvremenoj književnosti, njihov izvorni simbolizam iskorišten je u hrvatskoj fantastičnoj prozi, postajući znakom nesvjesnog i tabuiziranog (Kornelija Kuvač-Levačić). Za razliku od fantasyja, suvremena znanstvena fantastika svoja čudovišna bića gradi postupkom očuđavanja, te ih koristi za pokretanje etičkih pitanja o čovječnosti i nasilju (Dejan Ajdačić). No da žanr nije objektivna nego kulturološki uvjetovana kategorija, i da isto djelo može biti različito definirano u različitim društvenim okolnostima (mit, na primjer, može postati bajka, a priča o upozorenju može se pretvoriti u priču o životinjama), dokazuje Marijana Hamersak: na dječjim se književnim žanrovima dobro vidi kako njihova taksonomija i recepcija ovise o filozofskim, psihološkim i sociološkim, u svakom slučaju povijesno promjenjivim, predodžbama o djetinjstvu.

Od rajske ptice do crva, od konja do magarca – životinje u renesansi i baroku temeljito su reinterpetirano nasljeđe srednjovjekovnih bestijarija, u kojem se alegorijska značenja sudaraju sa svakodnevnim, visoko s niskim. Magarac je tako česti povod za humoristične učinke u renesansnim tekstovima (Dunja Fališevac), a u motivu konja može se pratiti pad iz viteškog modusa na Rosinantea (Lovro Škopljanac). Neposredan odnos sa životinjom, empatija i angažman za neljudsko biće neočekivanom ljepotom zatječu nas u Marulićevoj tužaljci za ubijenim psom koju je 1995. u Glasgowu pronašao Darko Novaković (citirano u radu Dunje Fališevac), a čitanje u ključu zooetike i kritičkog animalizma može nam otkriti i da je sam Shakespeare razmišljao o životinjama, a ne samo o životinjskim osobinama ljudi. Usto, njegovo razotkrivanje zvjerskog nasilja u ljudi skriva misli o antropologiji mržnje prema koloniziranima u imperijalističkom svijetu (Suzana Marjanić).

Pitanje nasilja prema onima koji su isključeni iz ljudskog društva postaje još prisutnijim u bloku posvećenom suvremenoj književnosti, a središnje je u filozofskom dijelu zbornika. Ako se priroda shvati kao totalno drugo, Lacanovo Realno što izmiče simbolizacijskim procesima – a odnos pisca i životinje nužno ide preko riječi – onda se taj odnos ne mora postaviti u ključu empatije i prepoznavanja, nego također u smislu krajnje čovjekove samoće i prihvaćanja razlike kao takve, razlike koja traži da "svatko ostane na svom mjestu" (Branislav Oblučar). Tema iznevjerujućeg govora koja se ovdje pojavljuje kao neostvoreni medij između pisca i životinje, u članku Vladimira Bitija prerađa u urgentno etičko pitanje odnosa prema ljudima odbačenim iz ljudske zajednice - žrtvama holokausta. Biti polazi od širenja semantičkog polja holokausta na čovjekov odnos prema životinjama (Charles Patterson, *Vječna Treblinka*, 2002). Kako to spominje i Predrag Krstić u članku o fenomenologiji psa u zapadnoj filozofiji, osobina je modernizma – odnosno drugo lice njegove dijalektike - to da se lišio humanosti. Bitijeva refleksija o biopolitici moći i tretiranju ljudskog života kao gole supstance (Agamben, *nuda vita*) prati na etičkim osnovama utemeljenu kritiku teze o golom životu kao onom koji se ne može reprezentirati (Cathy Caruth, Hayden White). Ta teza naime u sebi krije opasnost da se događaju oduzme tvarnost, da ga se sublimira, a uz to ona sa sobom nosi i nerješivo pitanje o tome tko od preživjelih onda ima pravo govoriti u ime žrtava kojima je oduzeta mogućnost svjedočenja i koje su svedene na životinje. Stoga je rizik

širenja metafore holokausta ujedno etički i politički, a mučenje životinja pokazuje se, zaključuje Biti tumačeci Coetzee, kao dio složenog spleta ideoloških, etičkih i političkih pozicija koje se ne mogu riješiti generalizacijom u primjeni pojma holokausta.

Posljednja skupina radova vraća se književnim i mitološkim temama, pretpostavljajući ponekad da je književnost u svom prikazivanju životinja učinkovitija i emotivnija od filozofije, ali ipak ne napuštajući prethodno otvorena etička pitanja čovjekova odnosa prema životinji, kao i ljudskog nasilja koje zovemo zvjerskim (Marjetka Golež Kaučić o slovenskoj usmenoj i suvremenoj poeziji). Množina pristupa tu se obogaćuje računalnim stilističkim analizama (Davor Piskač); otkrivaju se neki zaboravljeni tekstovi poput operete *Pas Fidelity* Bore Pavlovića (Branimir Donat); prate se čudovišne metamorfoze magarca sve do suvremene književnosti (Miranda Levanat-Peričić), a među ostalim radovima čitatelja provocira i zoofilski književni prilog Nenada Viskovića. Zbornik se dakle zaključuje ovim zoolikim i šarolikim repom (a rep imaju i gotovo svi tekstovi, u vidu jasne zaključne *code*, što uvelike pridonosi njihovoj usklađenosti i preglednosti), koji još jednom potvrđuje kako je umijeće urednica bilo ponajprije u tome da, poštujući i znanstvenu i biološku raznolikost, budućim istraživanjima pruže privlačan i siguran vodič u teorijski i kritički, analitički i angažirani svijet kulturne animalistike.

Natka Badurina